

„Rajta, most kit vágya hajt, / Tudjon írni, ha olvasna!”

Sir Philip Sidney: *Astrophil és Stella. Astrophil and Stella*

Kétnyelvű kiadás. Fordította, szerkesztette, a bevezetőt, a tanulmányokat és a jegyzeteket készítette Kiss Zsuzsanna
Budapest, Napkút Kiadó, 2023, 424 old.

A XVI. századi angol reneszánsz költő, Sir Philip Sidney szerelmi lírája a középkori udvari költészethez és Petrarca dalköltészetének hagyományához kötődik. Ezekkel azonos alaphelyzetet követ: a költő egy előkelő, férjes aszszony szépségét és erényeit dicséri, kesereg a távolság miatt, de kéri, hogy mégis fogadja el szerelmét. A szonettekben és dalokban kifejezett érzelem Sidney-nél is a vágyakozó szerelem, amelyet az udvari szerelem költőinél az a meggyőződés is táplált, hogy az elérhetetlen szerelem léleknevelő érték. A modern kor szerelemfelfogásától távol áll ez az attitűd, már a francia színész és rendező Pierre Léon Étaix 1962-ben készült, *Epekedő szerelmes* című filmjében is a komikum egyik forrása – nem véletlen talán, hogy a vágyott nő neve a filmben éppen Stella. Milyen üzenete lehet Sidney szonettciklusának a posztmodern kor embere számára? Az feltárul az olvasó előtt, hogy öröme és keserű vívódások árán Astrophilnak miként sikerül elviselnie az elutasítottság fájalmát.

Egy irodalmi alkotás megértéséhez hozzásegít a társadalmi-kulturális környezet és az irodalmi előzmények ismerete, érdemes azonban figyelemmel kísérni azt is, hogy minden alkotó jelentőségének egyik fontos mércéje, hogy miként viszonyul a hagyományhoz, mennyire tudja gazdagítani és meghaladni azt. Kiss Zsuzsanna irodalomtörténész és műfordító kötete nem csupán fordításában tartalmazza Sidney versciklusát, hanem angol nyelven is, valamint ezek mellett olyan jegyzeteket, illusztrációkat és tanulmányokat közöl, amelyek Sidney lírájának eredetiségére, korunk olvasója számára is értékes gondolati és érzelmi tartalmára világítanak rá.

A Sidney szerelmi költészetét angolul és magyarul tükröszerkezetben az olvasó elé táró kötet felépítése azt a célkitűzést követi, hogy jelentős fordulatot készítsen elő a költő magyar nyelvű megismertetésében. A fordításokat körbefogják az irodalomtörténész-műfordító különböző informatív és a versciklus elmélyült olvasását ösztönző írá-

sai. A kötet elején *A szonett divatba jön* című bevezetés ismerteti a műfaj Sidney előtti történetét, a szonett és a dal műfaji sajátosságait, valamint a két műfaj kapcsolatát – Sidney szonettciklusában tizenegy dal is található. Ezt követi egy rövid fejezet, *A fordító előszava*, amely Sidney szonettjeinek formai sajátosságait tárgyalja, és párjaként a kötet végén *Mit akarhat a műfordító?* címmel a Sidney-szonettek kihívásairól ír a fordító. A kötet gazdagon il-

lusztrált fő részét mintegy háromszáz oldal terjedelemben a szonettciklus alkotja az említett módon, a bal oldalakon az angol nyelvű szövegek, amelyek forrása a Katherine Duncan-Jones szerkesztette *Sir Philip Sidney: The Major Works* című kiadás (Oxford University Press, 1989), a jobb oldalakon pedig ezeknek a szövegeknek a magyar nyelvű megfelelői. A verseket kísérő jegyzetek mindig az angol szöveg alatt indulnak, és a jobb oldalon folytatódnak, ha a jegyzet hosszúsága ezt igényli. A jegyzetek a versek minél teljesebb befogadását segítik: a szövegekben csillaggal jelölt részek magyarázatával és olyan ismeretekkel is, ame-

Nagy Annamária,
Astrophil és Stella
(borítógrafika),
2023
© A művész
archívumából

lyek tovább gazdagíthatják a befogadói élményt. Ezekben a Sidney korára vonatkozóan imponáló tájékozottsággal megírt részek hivatkoznak a *Bibliára*, Petrarcára, az ókori legendák szereplőire és mitológiai alakokra, Shakespeare drámaiban és szonettjeiben fellelhető párhuzamokra, de utalnak Sidney korának költőire, színművekre, festményekre, valamint a dalok és a szonettek kortárs megzenésítéseire.

A versfordítások közlése után a fordító nyolc hosszabb-rövidebb írása olvasható: *Philip Sidney élete és alkotói pályája*; *Sidney és Balassi: párhuzamok találkozása*; *Az „Astrophil és Stella” témájának alakváltozatai Sidney életművében*; *Az „Astrophil és Stella” világirodalmi mintái*; *Az „Astrophil és Stella” újszerűsége és sokszínűsége*; *Az „Astrophil és Stella” kiadásai*; *Sidney és Shakespeare: a két szonettíró*, valamint a már említett *Mit akarhat a műfordító?* A kötet végén megtalálható a felhasznált irodalom, szakirodalom, forráskiadások és a kötetben szereplő képek jegyzéke, valamint a névmutató.

Az *Astrophil és Stella*-versciklus tematikai sokszínűségét vizsgálva csak azokat a témákat szeretném kiemelni, amelyek a mai olvasó számára is fontos üzenetet közvetítenek. Az alapvető konfliktus, amelynek természete a versekben kibontakozó progresszió során végül a megoldás kulcsát is adja: az ész és az érzelmek összeütközése (10., 21., és 49. szonett). Stella már férjezett, és őrzi erényét, így, elérhetetlensége folytán, Astrophil tudatában van, hogy észszerűtlen dolog érzéseit, gondolatait, életét ennek a vágyakozásnak szentelni, de, amint ez minden függőségi viszonyra jellemző, az észszerű belátás erőtlen, nem tudja nem szeretni azt, akit szeret. Még paradox módon a végén is, Stella végső elutasítását követően, a beteljesületlenül maradt szerelem lezártával is az érzelmek marad erősebb az észnél, és ebbe bele kell törődnie. A ciklust lezáró 108. szonettben Astrophil boldogabb, hogy szerette Stellát, mint ha nem szerette volna, jobb szeretni viszonzatlanul, mint enélkül élni: „Teremtő lángod, jaj, úgy bennem él, / Gyászomban érteid üdvöm élvezem”.

A nappal és az éjszaka, a sötétség és világosság konfliktusa is érdekesen alakul. Több szonettben is az olvasható, hogy Stella a Nap, az univerzum középpontja, a fény forrása Astrophil számára, megtestesítve mindazt, ami értékes a világon: szépséget, jóságot, erényességet (32., 39., 89. és 91. szonett). Amikor Stella elutasítja, Astrophil a sötétséget tapasztalja meg. Bár azelőtt szerette az éjszakát, mert akkor szabadon álmodozhatott, olyannak láthatta Stellát, amilyennek látni szerette volna, szerelmesnek (38. szonett), most az éjszaka nem álmodozást nyújtó menedék, mégis menedék: az elutasító lény valóságától mentes, az emlékezés biztonságos állapota (88. szonett). A szerelmi élménynek a nappali fény és az éji sötétség univerzummá tágitott perspektívájába helyezésével a lírai

alany emelkedettséget tud átélni még a visszautasítottság alapvetően sanyarú helyzetében is.

Bár a szonettciklus első felében a szerelem ábrázolásában megfigyelhetők Platón test-lélek felfogását követő petrarkista sablonok, Astrophil vágyódása Stella iránt korántsem éteri tisztaságú, testiséget nélkülöző érzés. Már a nyitó szonett is mintha Ovidius tanácsát követné *A szerelem művészete* című költeményében, hogy a szerelmes szenvedést mutasson a szájalomért és így az „üdv” elnyerése érdekében. A 4. szonettben Astrophil már kéri az erényt, hogy mentse fel: „Alél a szám kemény zablád alatt”. Az 5. szonett végkövetkeztetése nyíltan lázad a platonista nézet ellen, hogy az erény az égi részt szolgálja bennünk: „S fel, égi hazánkba lelkünk emel: / Igaz, igaz, de nekem Stella kell.” A 46. szonett elutasítja az „üdv” nélküli vágyat – mit érthet „üdvön” a költő? Az 52. szonett nyíltan kimondja: „Legyen Erényé Stella lelke hát, / De Stella testét bízza csak miránk.” A 76. szonett azt írja le érzékletesen, hogy szerelme közeledtét látva milyen testi érzések kerítik hatalmába Astrophilt – mintha a mai filozófia és pszichológia elméletét látnánk illusztrálva itt a lélek és elme testintegrált voltáról. Az érzelmek testbe ágyazottságát, megtestesülését (embodiment) jelenítik meg ezek a sorok, míg végül a zárás alig rejtetten a testi egyesülés vágyát fejezi ki: „Imádkozom: napom, szelíden dőlj ágyba.” A 79. szonettben a csókot „szerelmi reggelinek” nevezi Astrophil, amikor pedig a *Második dal*ban megcsókolja Stellát, amíg az szendereg, így biztatja magát: „Rajta, most kit vágya hajt, / Tudjon írni, ha olvasna!”. A *Negyedik dal*ban Astrophil éjjel találkozik Stellával, és próbálja rávenni, hogy öleljék egymást. A szerelmi vágyakozás tetőpontja ez, ahol a végső elutasítás után már hanyatlás kezdődik.

Mindenfajta versfordítás költői kifejezőerőt kíván a fordító részéről, ám az olyan zárt versformáé, mint a szonett, különleges nyelvi leleményt is. Tekintsünk példaként egy olyan jambusi sort, amelynek összesen tíz szótagját tíz forrásnyelvi szó adja, és az így kifejezett gondolatot kell maradéktalanul közvetíteni célnyelven. Több mint húsz ilyen felépítésű zárósort találunk Sidney versciklusában: “Fool, said my Muse to me, 'look in thy heart, and write.” A fordító minden esetben a jelentést maradéktalanul megőrző megoldást tud találni, még ha nem is egyszótagú szavakból: „Bolond! - szólt rám Múzsám: -, nézz szívedbe, s írj.” (1. szonett). Ennél is nagyobb kihívást jelent a retorikai alakzatok közül az anaforikus sorkezdetek megőrzése, amire nem mindig törekszik úgy a fordító, mint a Stella „szépségkatalógusát” nyújtó 12. szonettben. A jelentést tartalom elemeinek megőrzése és a formahűség elvének követése azonban még nem kulcsa a sikeres fordításnak. Mi az, ami igazán élővé teszi Kiss Zsuzsanna fordításait? Sidney versciklusa nagy részében dramatizált líra, a versek több mint harmadában van megszólított, több szonett

csupa kérdésből áll, amelyekre a zárósorok felelnek (7., 30., 35., 47., 67. szonett), vagy végig párbeszédben írott, mint a 34. szonett, és a többi szonettben is erőteljesen érzékelhető a lírai én mint beszélő személy jelenléte. A fordítások legfőbb érdeme, ahogyan elénk varázsolja ezt a beszélőt, szinte a versek hangos olvasására és színészi előadásra invitál. Példaként idézzük a 70. szonett kezdő négy sorát:

„Neheztel múzsám égi üdvömrért,
Ha bús rímekhez láncolom tovább,
Sok könnyem nyelte, most öröm serlegét
Reméli - én töltöm Zeusz borát.”

A kötet igen változatos módon illusztrált, az összesen negyvenöt fekete-fehér és színes kép között a szövegekben említett személyek portréit, festményeket, korabeli metszeteket és a korabeli kiadások fotóit láthatjuk. Kiss Zsuzsanna munkájának egyik járulékos értéke, hogy egy jelentős magyar alkotóra is rávilágít a közép-európai humanizmus korából: az illusztrációk között arányosan válogatva, sajátos funkcióval szerepel Zsámboky János emblémáskönyvéből tizenhét fametszet. Ezt az indokolja, hogy Sidney személyesen is ismerhette Zsámboky Jánost, amikor az 1570-es évek közepén, közép-európai útja során hosszabb időt töltött Bécsben és Pozsonyban, és Zsámboky köréhez tartozó tudósokkal, fontos személyekkel kapcsolatba került, másrészt az, hogy az egyes emblémák mottói tematikusan kötődnek ahhoz a szonetthez vagy dalhoz, amelyek után elhelyezte őket a kötet fordítója és szerkesztője. A nagyszombati származású Zsámboky János, tudományos nevén Johannes Sambucus, a XVI. századi Európa és Magyarország egyik legnagyobb polihisztor tudósa volt: orvos, kartográfus, történetíró, a bécsi császári könyv- és levéltárak feje, aki 1564-ben adta ki *Emblemata* címmel rövid versei gyűjteményét. Az embléma a XVI. századi Itáliából származó, intellektuális tartalmú és morális-nevelő szándékú, latin nyelvű, rövid verses műfaj, kiegészítve a vershez tartozó mottóval és metszettel, amelynek figurális ábrázolása a vers témáját jeleníti meg. Érdekes tudni, hogy Shakespeare is ismerte Zsámboky emblémáit, ezek a korban nagy népszerűséggel bírtak, és követőket is vonzottak. Sidney magyar nyelvű versciklusába illesztve ezek az emblémák sajátos szerepet töltenek be, egyfajta olvasói asszociativitást ösztönző támpontok, amelyek a versek meditatív befogadásához nyújtanak segítséget. Jellemzőes példa erre a 36. szonett-hez kapcsolt *Dulce venenum* (Édes mérge), ahol a vers a szeretett lény hatását a lírai alanyra egy ostromban legyőzött vártulajdonos helyzetéhez hasonlítja. Egy lehetséges értelmezés szerint: beteljesületlen szerelem esetén paradox módon „édes a mérge”, mert az elutasítottság,

e szerelemgyilkos mérge mellett ott az öröm, hogy a várat, a lírai alany szívét Stella vette birtokba. A keserűben is fellelhető az édes – a ciklus több darabja is utal erre (16., 44., 55. és 57. szonett). Nem Zsámboky János az egyedüli korabeli magyar alkotó, akire a kötet szerzője ráirányítja az olvasó figyelmét Sidney életműve kapcsán. A különböző tanulmányokban többször is utal Balassi Bálintra, és nemcsak az egyik tanulmánya tárgyalja a Sidney és Balassi között vonható párhuzamokat, hanem a 8. szonett-hez írt jegyzetben be is mutatja a szonettben és Balassi *Negyvenkettődik* című versében felfedezhető tematikai hasonlóságot.

Sidney költészetének hazai recepciótörténeti előzményeit vizsgálva szinte csak szórványosan megjelent fordításokat lehet említeni. A Radó Antal szerkesztésében és fordításában megjelent *Angol költők* (Franklin Társulat, 1930, *Élő könyvek – Külföldi klasszikusok*-sorozat XXXVII. kötete) csak XIX. századi költők verseiből áll, és előszavában a szerkesztő csak úgy említi Sidney-t, mint aki „*Astrophel and Stella*” című munkájában nagyon ügyesen utánozta Petrarcát”. Halász Gábor *Az angol líra kincsháza* (1942) címmel megjelent kötete már a ciklus 39. szonettjét és a *Certain Sonnets* 32. darabját szerepelteti Szabó Lőrinc fordításában, valamint Szentkuthy Miklós fordításában az *Arcadia* egy prózai részletét. Szabó Lőrinc *Örök barátaink* (1960) antológiájában Sidney négy művét találjuk: a Halász Gábor-féle antológiában már közreadottak mellett még egy szonettet az *Astrophil and Stella*-ciklusból (a 31.) és egy szonettet az *Arcadia* pásztorregényéből. Ezekhez a több mint fél évszázadot átfogó, szerény előzményekhez képest a *Klasszikus angol költők* címmel, 1986-ban megjelent válogatás már Sidney tizenöt költeményét tartalmazza, szonetteket és dalokat egyaránt, Ferencz Győző, Károlyi Amy, Képes Júlia, N. Kiss Zsuzsa, Szabó Lőrinc, Tandori Dezső, Tótfalusi István és Weöres Sándor fordításában. Kiss Zsuzsanna *Sir Philip Sidney: Astrophil és Stella* címmel megjelent fordítás- és tanulmánykötete új korszakot nyit a magyar nyelvű Sidney-recepció történetében, és ennek köszönhetően a magyar olvasóközönség számára Sidney lírájának megismertetése mellett több tudományos terület is gazdagodhat: a műfordítás-elemzés, a lírai alkotásokban kifejezett lélekrajz vizsgálata, a szonett és a dal műfaji vonatkozásainak, valamint a reneszánsz gondolatiság tanulmányozása.

Végül külön említést érdemel a kötet fedőlapján található, piros alapon elhelyezett fekete-fehér grafika, Nagy Annamária marosvásárhelyi képzőművész alkotása, amely ihletetten ábrázolja a szonettek lírai alaphelyzetét. Ezzel párosul a kiadó rendkívül igényes, hozzáértő és gondos szerkesztése. Ajánljuk a kötetet műfordítóknak, a reneszánsz líra megismerésében érdekelt oktatóknak, diákoknak, valamint minden versmondó és versolvasó embernek.